

УДК 159.955.4

ДОЦКЕВИЧ Т. І.

Харківській національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

У статті представлено психолого-педагогічні підходи до дослідження педагогічної діяльності викладача вищої школи. Аналізується проблема педагогічних здібностей викладача вищої школи та його професійно важливих якостей у структурі педагогічної діяльності. Визначено особливості професійної компетентності викладачів вищої школи.

Ключові слова: педагогічна діяльність викладача вищої школи, педагогічні здібності та професійно важливі якості викладача вищої школи, професійна компетентність викладача вищої школи.

Зміна ролі викладача та характеру його педагогічної діяльності в умовах формування інформаційного суспільства потребує нового розгляду проблеми розвитку особистості педагога, модернізації системи професійних знань та вдосконалення його педагогічної майстерності. Сучасний підхід до психологічного аналізу професійної діяльності викладача вищої школи передбачає розмаїття сценаріїв процесу формування та становлення суб'єкта навчальної діяльності, що обумовлено складністю системи впливів та умов формування особистості, а також можливостей її професійного розвитку. Однак, у сучасній психологічній науці особливості педагогічної діяльності викладача вищої школи розглянуті недостатньо ретельно, що і визначило **мету** нашого дослідження, яка полягає у систематизації та узагальненні психолого-педагогічних підходів до особливостей педагогічної діяльності викладача вищої школи.

У педагогічній науці найбільш розробленими виявляються дослідження педагогічної діяльності у контексті педагогічної майстерності викладача (Ю. П. Азаров, Б. Г. Ананьєв, Ю. К. Бабанський, І. А. Зязюн, Є. М. Павлютенков, М. М. Поташнік, Н. В. Тарасевич, Є. В. Ткаченко), педагогічної творчості (В. І. Загвязінський, В. А. Кан-Калік, Н. Д. Нікандров, І. П. Раченко), професійної самоосвіти викладача (А. Я. Арет, С. Б. Єлканов), структури педагогічної діяльності (Є. Ф. Зеєр, І. А. Зимня (Н. В. Кухарєв, Л. М. Мітіна та ін.).

Проблема дослідження та розвитку характеристик конкурентоспроможного викладача вищої школи вивчалась Ж. Б. Шаймаковою. На думку автора, для визначення сутнісних характеристик розвитку такого викладача слід вивчити психологічні особливості його професійної діяльності у широкому сенсі (представлені у дослідженнях О. М. Леонтьєва, А. М. Матюшкіна, О. С. Романової, С. Л. Рубінштейна) та у контексті самовдосконалення (розкриті у роботах С. І. Ар-

хангельського, В. А. Сластьоніна, Л. С. Подимової, В. А. Сітарова, Н. В. Кузьміної, В. А. Попкова, А. В. Коржуєва та ін.), а також професійної компетентності педагога (З. Ф. Єсарева, А. Л. Бусигіної, М. А. Чошанова).

Структура педагогічної спрямованості, самосвідомості та саморозвитку викладача ВНЗ представлена у роботах : Е. Ф. Зеєра, Є. П. Ільїна, Г. А. Карпової, Л. М. Мітіної, О. В. Москаленко.

Специфіка професійно-педагогічної діяльності викладачів вищої школи розкрита у дослідженнях : В. Н. Абросімова, З. Ф. Єсаревої, В. Г. Іванової, УБ. Імашева, І. А. Зимньої, Т. І. Рудневої, Г. І. Санжар, П. М. Таланчука.

Проблема підготовки та перепідготовки викладачів ВНЗ представлена у працях : Л. І. Гурьє, Б. Д. Деньдобренько, В. А. Жукова, В. Г. Іванова, А. А. Кірсанова, Ю. А. Кудрявцева, Н. Ю. Посталюк, В. С. Соколова, Р. Дайв, Е. Джеллі, П. Легран та ін.

У системі безперервної освіти проблема професійної підготовки викладачів порушувалась у дослідженнях Г. У. Матушанського, Е. М. Ханафіної.

У цілому проблема психологічних особливостей педагогічної діяльності викладача вищої школи у сучасних психолого-педагогічних дослідженнях представлена трьома основними напрямками: перший розкриває психолого-педагогічні вимоги до особистості викладача та його професійно важливих якостей, другий представлений вивченням загальних принципів, тенденцій та структури педагогічної діяльності викладача, третій передбачає реалізацію компетентнісного підходу до діяльності та особистості педагога вищої школи.

Проблема професійно важливих якостей, вимог до особистості викладача та його професійних здібностей розглянута у дослідженнях: Н. В. Кузьміної, А. І. Щербакова, Б. С. Гершунського, О. В. Москаленко.

Професійно важливі якості викладача розглядалися Н. В. Кузьміною, які автор розуміє як такі якості педагога, що впливають на ефективність його професійної діяльності за основними характеристиками (продуктивність, надійність) [12]. Основою для розвитку професійно важливих якостей виступають педагогічні здібності як індивідуальні стійкі властивості особистості, які полягають у специфічній чутливості до об'єкта, засобів та умов педагогічної праці і створення продуктивних моделей формування якостей особистості студента.

Б. С. Гершунським серед професійно важливих характеристик викладача вищої школи визначено професійно-педагогічну мобільність, яка дозволяє педагогу ефективно здійснювати професійно-педагогічну діяльність у нових соціально-економічних умовах [2].

Психолого-педагогічними умовами формування особистості викладача вищої школи є процес засвоєння професійних знань, набуття вмінь та навичок, що передбачає дві складові: педагогічні знання та педагогічний досвід [20]. Перша складова представлена інформаційними та психологічними знаннями про професію. До інформаційних відносяться знання про професію, вимоги до спеціаліста, знання про нормативні та програмні документи тощо. До психологічних знань відносяться цілі знання, які О. В. Москаленко [15] визначені як такі, що допомагають здобути інформаційні знання, зокрема перцептивні, мисленнєві, мнемічні вміння та навички. Друга складова виступає як процес набуття педагогічного досвіду взаємодії викладача та студента. У психологічному розумінні досвід виступає як якість особистості, сформована шляхом навчання і практичної діяльності, та передбачає наявність професійних знань, умінь, навичок, стилю педагогічної діяльності. Такий досвід дозволяє швидко та ефективно класифікувати професійні ситуації, визначити причинно-наслідкові зв'язки, обрати оптимальні способи вирішення педагогічних ситуацій.

Типологію особистості викладача запропоновано С. Д. Смирновим, який визначив такі групи викладачів: 1) викладачі з переважною педагогічною спрямованістю; 2) викладачі з переважною дослідницькою спрямованістю; 3) викладачі, у яких поєднуються педагогічна та дослідницька спрямованість [18].

А. О. Яшина підкреслює, що викладач вищої школи характеризується евристичним мисленням, цілісністю інтелекту та високою вербальною продуктивністю. Керівництво науковими

роботами студентів здебільшого формує спрямованість та системність мислення викладача. З одного боку, на думку автора, викладач ВНЗ перебуває у партнерській взаємодії зі студентами, які виступають як дорослі з власною позицією, світоглядом та знаннями, а з іншого – у середовищі колег-викладачів [22].

На думку Ж. Б. Шаймакової [20], діяльність викладача вищої школи є віддзеркаленням його педагогічних здібностей, які розуміються автором як сукупність організаційних та гностичних здібностей і полягають у здатності викладача робити навчальний матеріал доступним, реалізувати творчий потенціал, здійснювати педагогічно-вольовий вплив на студентів, здатність організовувати колектив студентів тощо. Автор наводить структуру педагогічних здібностей викладача вищої школи, представлену п'ятьма компонентами:

1) гносеологічний – передається чутливістю педагога до способів отримання інформації про світ, здатністю до творчого оволодіння науковими методами дослідження, способами вивчення студентів з метою формування їх особистості;

2) конструктивно-проективний – передбачає здатність до забезпечення стратегічної спрямованості діяльності та виступає як уміння орієнтуватись на кінцеві цілі, розв'язувати актуальні задачі з урахуванням майбутньої спеціальності студентів, планування навчального курсу;

3) організаційний компонент – представлений здатністю викладача до організації педагогічного процесу, діяльності студентів та самоорганізації;

4) комунікативний компонент – виступає як засіб наукової та педагогічної комунікації, а також умовою вдосконалення професійної діяльності викладача, перцептивними здатностями у спілкуванні, здатністю викликати почуття довіри у співрозмовника, здатністю передбачати та запобігати конфліктам, здатністю до конструктивної критики;

5) перцептивно-рефлексивний компонент – передбачає наявність почуття міри, такту, причетності до об'єкта.

Автором визначено структуру конкурентоспроможності викладача вищої школи, до якої відносяться такі компоненти:

- суб'єктний – демонструє міру усвідомлення викладачем себе суб'єктом власної професійно-педагогічної діяльності, рівень розвитку професійної самосвідомості, професійну мотивацію досягнень, цілеспрямованість, професійну та особистісну самооцінку,

міру задоволеності викладачем власною діяльністю та її результатами, рівень рефлексії, самореалізації особистості та реалізації особистісно-професійного потенціалу, рівень суб'єктивної готовності до участі у конкурентних відносинах, які виникають в умовах сучасної освіти;

- професійно-діяльнісний – відбиває міру реалізації змісту освітнього процесу, тобто формування конкурентоспроможності студентів як майбутніх професіоналів, рівень розвитку професійно-педагогічних здібностей та педагогічної компетентності;
- соціальний – демонструє міру інноваційної компетентності викладача, готовності мобілізувати особистісно-професійний потенціал, здатність обґрунтувати доцільність використання тих чи інших методів, раціональність технології інноваційного процесу за змістом та послідовністю операцій.

На думку Л. Ю. Донської, високі вимоги до особистості викладача вищої школи та якості його роботи є важливою умовою, що спонукає його до самовдосконалення [6]. В. І. Добриніна та Т. М. Кухтивич підкреслюють, що потреба викладача у саморозвитку та самовдосконаленні підтримується власною активністю педагога (переконаннями, почуттям обов'язку, відповідальністю тощо) [5]. Така потреба обумовлює систему дій із самовдосконалення, характер яких здебільшого визначається змістом педагогічного ідеалу – уявленням педагога про себе, про те, яким він має бути відповідно до педагогічної мети, яку він ставить перед собою [14]. Такі уявлення про ідеал педагога обумовлюють систему професійно важливих якостей викладача вищої школи.

О. М. Тализіна визначає такі групи професійно важливих якостей викладача:

- група професійно-моральних якостей (педагогічне покликання та педагогічна спрямованість, інтелігентність, оптимізм);
- група інтелектуально-стимулюючих якостей (стійкі педагогічні переконання, світогляд, наповнений педагогічними ідеями, що мають спонукальну силу);
- група організаційно-комунікативних якостей (організованість, педагогічна товариськість, доброзичливість, гуманність);
- група діяльнісно-новаторських якостей (професійна педагогічна компетентність та кваліфікація, прагнення до інновацій);
- група особистісно-педагогічних якостей (емпатія, гнучкість у поведінці, вміння надати особистісне «забарвлення» викладанню, мистецтво неформального спілкування зі студентами, мовленнєва культура тощо);

– група виховних та мобілізуючих якостей (прагнення до вирішення виховних завдань);

– група якостей саморозвитку викладача [19].

Л. А. Лазаренко, розглядаючи вимоги до особистості викладача вищої школи, ключовим чинником його професійної успішності визначає соціальну компетентність, яку розуміє як здатність сприймати та адекватно інтерпретувати інформацію про студента, аспіранта, колегу у ході спільної діяльності, оцінюючи зовнішні особливості студента, розуміти його спрямованість, оцінювати його психологічні характеристики, виявляти толерантність до інших та впевненість у собі [13].

О. М. Ракитська [17] як ключові професійно значущі якості особистості викладача розглядає педагогічне мислення, що є засобом розуміння та перетворення педагогом власної професійної діяльності.

На думку Т. Г. Кисильової, мислення педагога можна назвати професійним, якщо воно забезпечує ефективне розв'язання педагогічних задач, створення необхідних умов для підготовки спеціаліста [9].

О. М. Ракитською запропоновано модель структурно-рівневої організації педагогічного мислення викладача, якісні особливості якої залежать від переваги у педагога ситуативного або надситуативного типу педагогічного мислення [17].

А. В. Коржуєв та В. А. Попков [10] розглядають критично-рефлексивний стиль мислення педагога як такий, що сприяє його професійному самовдосконаленню. Такий стиль передбачає, на думку авторів, розвиток оцінно-орієнтувальних умінь та якостей особистості, комплексу вмінь професійного самовизначення, самооцінки рівня сформованості професійно важливих якостей, самокоригування тощо. Професійним педагогічним мисленням автори називають сукупність пізнавальних прийомів та стратегій діяльності (стиль мислення), обумовлену відмінними особливостями педагогічної роботи, що проявляється як у межах виконання викладачем власних професійних обов'язків, так і за їх межами. Авторами також визначено складові професійного педагогічного мислення, до яких вони відносять: схильність до детального пояснення механізмів та явищ навколишньої дійсності, інтерес до педагогіки і професійної діяльності та поєднання критичності і толерантності мислення. Науковці визначають критичне мислення як таке, що забезпечує можливість аналізу наявної

проблемної ситуації, проектування шляхів вирішення протиріччя та визначення конкретних дій для запобігання негативним наслідкам такої ситуації. А. В. Коржуєв та В. А. Попков визначають критичне мислення як атрибут вищої освіти, пов'язують його з рефлексією та визначають його як «специфічну форму оцінної діяльності суб'єкта пізнання, спрямовану на визначення міри відповідності того чи іншого продукту еталону, що передбачає специфічні процедури та сприяє смислового самовизначенню суб'єкта пізнання відносно продуктів навколишньої дійсності та їх перетворення» [10, с. 221].

Вивчення структури педагогічної діяльності та особливостей праці педагога вищої школи представлено у дослідженнях : Д. Брунер, Ф. Н. Гоноболіна, З. Ф. Єсаревої, Ж. Б. Шаймакової та ін. Ф. Н. Гоноболін [3] розглядає працю викладача як творчий процес, у якому головним виступають знання предмету і вміння ці знання використовувати. Творчість педагога, на думку автора, є оригінальним розв'язанням будь-якої професійної задачі та критерієм компетентності у професійній діяльності викладача.

На погляд Д. Брунер, сучасний викладач вищої школи у власній педагогічній діяльності має поєднувати такі аспекти: освітній – забезпечувати студентів системою знань, умінь та навичок; виховний – виконувати та формувати моральні якості особистості, естетичні уявлення; розвивальний – формувати у студентів пізнавальний інтерес, здібності [1].

Ж. Б. Шаймакова вважає, що особистості викладача належить ключова роль у розвитку особистості студента у ході професійної підготовки. Основний зміст діяльності викладача передбачає виконання таких функцій, як навчальна, виховна, організуюча, дослідницька. Специфікою діяльності викладача є поєднання педагогічної та наукової діяльності [20].

З. Ф. Єсарева за структурою наукової діяльності визначає наступні типи університетських учених: «конструктивісти», «гносеологісти», «організатори науки», «комунікативісти» [7].

Ж. Б. Шаймакова визначає педагогічну діяльність викладача як професійну активність педагога, який за допомогою різних дій розв'язує задачі навчання та розвитку студентів (навчальна, виховна, організаторська, управлінська та конструктивно-діагностична функції). Така активність, на думку автора, складає з таких компонентів:

- гностичного, що розв'язує задачі отримання та накопичення нових знань про механізми і

закони функціонування педагогічної системи;

- проектувального, що пов'язаний із проектуванням цілей викладання курсу та шляхів їх досягнення;
- конструктивного, який передбачає дії з добору та композиційної побудови змісту курсу, форм і методів проведення занять;
- організаційного, що розв'язує задачі з реалізації запланованого;
- комунікативного, який припускає дії, пов'язані зі встановленням педагогічно доцільних відносин між суб'єктами педагогічного процесу.

Автором підкреслено, що сучасні тенденції освіти свідчать про зниження ролі викладача як особи, що володіє знаннями, та збільшується роль як експерта та консультанта, що допомагає студентів орієнтуватись у світі наукової інформації.

У процесі реалізації педагогічної діяльності розв'язуються такі задачі:

1) проектування, що передбачає формування та конкретизацію цілей навчального курсу з дотриманням вимог, що висуваються педагогічною діяльністю; планування навчального курсу відповідно до поставлених цілей; урахування етапів розумових цілей; передбачення можливих утруднень у студентів при вивченні курсу та шляхів їх подолання;

2) конструювання, під яким розуміється добір матеріалу для певного заняття з урахуванням здібностей студентської аудиторії для його сприйняття, підбір та розробка системи завдань та задач залежно від мети, змісту та рівня розвитку студентів; планування змісту занять відповідно до міждисциплінарних зв'язків; розробка завдань для самостійної роботи студентів; вибір системи оцінювання та контролю навчання студентів;

3) організаційна, спрямована на організацію активних форм навчання (дискусій, ділових ігор, тренінгів), використання педагогічних методів, адекватних ситуації; організацію самостійного вивчення навчального предмету студентами; використання ТЗН під час передачі інформації; ясний виклад матеріалу, визначення ключових понять, закономірностей, побудова узагальнюючих висновків; складання тестів; виклад матеріалу на проблемній лекції;

4) соціально-психологічне регулювання, яке передбачає стимулювання студентів до постановки питань, проведення дискусій; встановлення середовища співробітництва та дисципліни; оцінку рівня розвитку групи; конструктивне вирі-

шення конфліктів; управління психологічним станом суб'єктів педагогічного впливу; активізацію пізнавальної діяльності студентів; саморегуляцію власних психічних станів; установлення та підтримку ділових відносин із колегами, студентами та адміністрацією [20].

С. Кастендік, Дж. Клемп та К. Шнейдер визначили, що ключовим чинником ефективної діяльності викладача є здатність поєднувати центрованість (чуйність до потреб, інтересів та захопленість студентів) із директивністю (здатністю надавати навчанню смисл та цілеспрямованість) [23].

Т. А. Жалагіною [8] запропоновано модель професійної діяльності викладача вищої школи, у якій поєднуються психологічна, дидактико-методична та професійно-специфічна складові. В основі розуміння професійно-особистісного розвитку викладача вищої школи покладена сукупність принципів (цілісності, динамічності, ієрархічності, амбівалентності, відкритості) та функцій (гносеологічної, прогностичної, навчально-освітньої, управлінської, репрезентативної) професійної діяльності педагога.

На думку автора, професійна діяльність викладача вищої школи охоплює підсистеми навчально-освітньої та соціокультурної діяльності. Успішність навчально-освітньої та соціокультурної діяльності визначаються якостями, здібностями, знаннями, вміннями, потребами, цілями, установками та можливостями особистості. Результат соціокультурної діяльності залежить від рівня оволодіння викладачем історичним і теоретичним здобутком, від його здатності та активності в оволодінні новими методами і засобами професійної діяльності, а також від його ціннісних орієнтирів та настанов, здатності до побудови системи неформальних відносин і слідування нормам комунікації. Професійні та особистісні характеристики індивіда взаємообумовлені та взаємопов'язані з його діяльністю як на етапі формування та становлення, так і на етапі професійного розвитку особистості викладача вищої школи.

Модель професійної діяльності викладача вищої школи, запропонована Т. А. Жалагіною, має когнітивні, афективні та вольові компоненти у поєднанні з такими психологічними аспектами, як досягнення, співробітництво та вплив.

На думку О. М. Ракитської, педагогічна діяльність викладача вищої школи здійснюється через спеціально організоване спілкування, взаємодію викладача та студента. Ефективність діяльності педагога визначається якістю побудови відносин (рольових та міжособистісних) у діаді

«викладач-студент» [17]. Організація рівноправних, суб'єкт-суб'єктних відносин, характерних для діалогу, партнерської спільної діяльності, потребує певних зусиль від учасників взаємодії, відповідних якостей особистості. Здатність усвідомлювати власні дії, аналізувати їх переваги та недоліки, своєчасно коригувати їх у ситуації, передбачає обізнаність педагога про оцінку його дій партнером у педагогічному спілкуванні.

О. М. Корнеєва [11] відносить взаємодію студентів та викладачів до певного виду соціальної взаємодії у педагогічній діяльності учасників освітнього процесу, регуляторами якого виступають не тільки особистісні та ситуативні характеристики, а й характеристики інтегративні: особистісно-суб'єктивні, суб'єктно-ситуаційні, суб'єктно-інтеракційні. Автор вважає, що інтегративні регулятори застосовуються тільки у соціальній взаємодії, за якої індивідуальні особливості суб'єктів взаємодії піддаються впливу соціальних перетворень, очікувань.

Окремої уваги до вивчення проблеми діяльності викладача вищої школи потребує компетентнісний підхід. Він висуває на перше місце не інформованість педагога, а вміння вирішувати проблеми, що виникають у різних ситуаціях: у пізнанні і поясненні явищ дійсності, при освоєнні сучасної техніки і технології, у відносинах людей, в етичних нормах, при оцінці власних учинків, у практичному житті при виконанні соціальних ролей. Компетентність проявляється ситуативно, і її можна відстежити у ситуації залучення до реальної професійної діяльності. Крім того, сутність освітнього процесу в умовах компетентнісного підходу створення ситуацій та підтримка дій, які можуть привнести до формування тієї чи іншої компетенції. Однак, ситуація має бути життєво важливою для індивіда, повинна володіти потенціалом невизначеності, вибору, знаходити резонанс у культурному та соціальному досвіді викладача. Мета компетентнісного підходу – забезпечити професійне становлення особистості сучасного конкурентоспроможного фахівця, готового до повноцінної професійної, управлінської, виробничо-технологічної, науково-методичної, дослідницької діяльності.

Завдання компетентнісного підходу:

- а) формування у майбутнього фахівця ціннісних відносин до власної професійної освіти і діяльності;
- б) розвиток творчого потенціалу його особистості;
- в) виховання повноцінної спрямованості, готовності до самореалізації у суспільстві.

А. В. Копнишева та А. Ф. Шикун, досліджуючи професійну компетентність викладача ВНЗ, визначають у її структурі предметну, психологічну та методичну компетентність [21].

Дж. Равен дослідив види компетентності, необхідні для ефективного викладання. У результаті такого аналізу автором було визначено здатності успішних викладачів, а саме:

- міркувати про особистісні якості студентів та піклуватись про їх розвиток;
- помічати, передбачати та враховувати реакції студентів;
- демонструвати власні переваги і цінності й глибоко особисті способи мислення та переживання;
- розуміти зовнішні соціальні фактори [16].

У різних працях професійна компетентність педагога розуміється як: «психічний стан, що дозволяє діяти самостійно і відповідально» (А. К. Маркова), «форма виконання суб'єктом педагогічної діяльності, обумовлена глибоким знанням властивостей предметів праці, вільним володінням знаряддями виробництва, відповідністю характеру виконуваних робіт професійно важливим якостям учителя» (Є. М. Павлютенков), «рівень професійної освіти» (Б. С. Гершунський), «якісна характеристика міри оволодіння педагогом професійною діяльністю» (Н. В. Матяш) тощо.

Так, досліджуючи питання якості професійної діяльності педагога, його майстерності і професіоналізму, педагогічних здібностей і вимог до педагога, Н. В. Кузьміна [12] називає у числі найважливіших характеристик педагогічних працівників, що впливають на результативність праці, їх професійну компетентність. Як основні елементи педагогічної компетентності вона виокремлює: спеціальну компетентність у галузі дисципліни викладання; методичну компетентність у галузі способів формування знань, умінь і навичок студентів; психолого-педагогічну компетентність у галузі навчання; диференційно-психологічну компетентність у сфері мотивів, здібностей і спрямованості учнів й аутопсихологічну компетентність.

Спеціальна компетентність передбачає глибокі знання, кваліфікацію та досвід виробничої діяльності у галузі предмету, спеціальності, за якою ведеться навчання; знання способів вирішення технічних, творчих завдань, пов'язаних з конкретним виробництвом.

Методична компетентність передбачає володіння різними методами навчання, знання дидактичних методів, прийомів і вміння застосовувати їх у процесі навчання, знання психологічних

механізмів засвоєння знань і умінь у процесі навчання.

Психолого-педагогічна компетентність припускає володіння педагогічною діагностикою, вміння будувати педагогічно доцільні відносини зі студентами, здійснювати індивідуальну роботу на основі результатів педагогічної діагностики; знання вікової психології, психології міжособистісного та педагогічного спілкування; вміння спонукати і розвивати у студентів стійкий інтерес до обраної професії, предмету, що викладається.

Диференційно-психологічна компетентність передбачає вміння виявляти особистісні особливості, настанови і спрямованість студентів, визначати їх емоційний стан; уміння грамотно будувати відносини з керівниками, колегами та студентами.

Аутопсихологічна компетентність передбачає вміння усвідомлювати рівень власної діяльності, своїх здібностей; знання про способи професійного самовдосконалення; вміння бачити причини недоліків у своїй роботі, у собі; бажання самовдосконалюватися [4].

Взагалі структуру професійної компетентності викладача вищої школи можна представити таким чином [7]:

- загальнопедагогічна складова компетентності, яка ґрунтується на володінні викладачем базовими інваріантними психолого-педагогічними знаннями та вміннями, що обумовлюють успішність розв'язання широкого кола виховних та освітніх задач у різних педагогічних системах (відповідність певним професійно-педагогічним вимогам незалежно від спеціалізації майбутнього педагога; оволодіння сукупністю загальнолюдських якостей особистості, необхідних для успішної професійно-педагогічної діяльності);
- спеціальна складова компетентності, яка визначається володінням специфічними для цієї професії знаннями та вміннями;
- технологічна (діяльнісна) складова компетентності передбачає володіння професійно-педагогічними вміннями, які розуміються як засвоєний спосіб виконання професійно-педагогічних дій, що забезпечується сукупністю набутих знань у галузі професійно-педагогічної діяльності; креативність викладача;
- комунікативна складова компетентності, в основі якої лежить установлення правильних відносин зі студентами, які сприяли б найбільш ефективному розв'язанню задач навчання і виховання; прояв інтересу до тих цінностей, які складають зміст позиції сту-

дента; володіння прийомами професійного спілкування з колегами;

- рефлексивна складова компетентності як регулятор особистісних досягнень педагога, побудник професійного зростання, вдосконалення педагогічної майстерності, що проявляється у здатності до самопізнання (самопостереження, самоаналізу, критичної самооцінки), самоспонування (самокритики, самостимуляції, самопримусу і т. ін.), самореалізації (самоорганізації, контролю та обліку діяльності з самоосвіти і т. д.).

Отже, професійна компетентність викладача вищої школи виступає як характеристика теоретичної та практичної підготовленості педагога до здійснення педагогічної діяльності і представлена сукупністю загальнопедагогічної, спеціальної, технологічної, комунікативної і рефлексивної компетенцій, що виражаються у здатності самостійно, відповідально, ефективно виконувати функції навчання, виховання та розвитку студентів.

Висновки. Сучасний підхід до структури та особливостей педагогічної діяльності викладача вищої школи має реалізуватись за трьома напрямками: перший передбачає вивчення психолого-педагогічних вимог до особистості педагога, його професійно важливих якостей та педагогічних здібностей, другий розкриває основні психологічні закономірності педагогічної діяльності викладача, третій визначає систему професійних компетенцій, провідну роль з яких відіграє рефлексивна.

Список використаних джерел

1. Брунер Д. Психология познания / Д. Брунер. — М., 1977. — 413 с.
2. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века / Б. С. Гершунский. — М., 1998. — 603 с.
3. Гоноболин Ф. Н. О некоторых психических качествах личности учителя / Ф. Н. Гоноболин // Вопросы психологии. — 1975. № 1. — С. 31—36.
4. Джурицкий А. Н. Развитие образования в современном мире / А. Н. Джурицкий. — М., 1999.
5. Добрынина В. И. Социальный конфликт в высшей школе России / В. И. Добрынина, Т. Н. Кухтивич // Социально-политический журнал. 1994. — № 3—6 — С. 169—180.
6. Донская Л. Ю. Психологические условия формирования имиджа преподавателя высшей школы: дис. ... канд. психол. наук / Л. Ю. Донская. — Ставрополь, 2004. — 215 с.
7. Есарева З. Ф. Особенности деятельности преподавателя высшей школы / З. Ф. Есарева. — Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1974. — 112 с.
8. Жалагина Т. А. Психологическая профилактика профессиональной деформации личности преподавателя вуза: дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.03, 19.00.07 / Т. А. Жалагина. — Тверь, 2004. — 309 с.
9. Киселева Т. Г. Оценивание как показатель уровня педагогического мышления учителя / Т. Г. Киселева // Психология педагогического мышления: теория и эксперимент: сб. статей / под ред. М. М. Кашапова. — М.: ИПРАН, 1998. — 152 с.
10. Коржув А. В. Подготовка преподавателя высшей школы / А. В. Коржув, В. А. Попков // Педагогика. — 2000. — № 7. — С. 53—58.
11. Корнеева Е. Н. Интегративные факторы регуляции социального взаимодействия участников образовательного процесса / Е. Н. Корнеева // Интегративная психология. — 2004. — Вып. 3. — С. 34—39.
12. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. — М., 1990. — 119 с.
13. Лазаренко Л. А. Психологическая компетентность как детерминанта профессиональной успешности преподавателя высшей школы: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Л. А. Лазаренко; [Сев.-Кавказ. гос. техн. ун-т]. — Ставрополь, 2008. — 187 с.
14. Мальковская Т. П. Учитель ученик / Т. П. Мальковская. — М.: Знание, 1977. — 64 с.
15. Москаленко О. В. Развитие профессионального самосознания руководителей образовательных учреждений / О. В. Москаленко, А. А. Деркач. — М.: РАГС, 1999. — 690 с.
16. Равен Дж. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. — М.: Когито-Центр, 2002. — 396 с.
17. Ракитская О. Н. Социально-психологические характеристики профессионального мышления преподавателя высшей школы: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / О. Н. Ракитская. — Ярославль, 2007. — 201 с.
18. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности / С. Д. Смирнов. — М.: Аспект-пресс, 1995. — 271 с.
19. Талызина Е. Н. Развитие психологической устойчивости преподавателей системы дополнительного профессионального образования: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Е. Н. Талызина; [Рос. гос. социал. ун-т]. — Москва, 2010. — 188 с.
20. Шаймакова Ж. Б. Роль инновационной компетентности в развитии конкурентоспособности преподавателя высшей школы: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.13 / Ж. Б. Шаймакова; [Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина]. — Тамбов, 2009. — 248 с.
21. Шикун А. Ф. Психология понимания и преодоления профессиональной деформации преподавателя вуза / Шикун А. Ф., Федоров В. В., Жалагина Т. А. // Мир образования – образование в мире. — М., 2004. № 1 — С. 101—115.
22. Яшина А. А. Профессиональная идентичность молодого преподавателя вуза: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05, 19.00.03 / А. А. Яшина; [Ярослав. гос. ун-т им. П. Г. Демидова]. — Волгоград, 2007. — 213 с.
23. Shneider C. The balancing act: competencies of effective teachers and mentors in degree programs for adults / Shneider C., Klemp G., Kastendiek S. — Chicago, 1981. — 43 p.

ДОЦКЕВИЧ Т. И.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

В статье представлены психолого-педагогические подходы к исследованию педагогической деятельности преподавателя высшей школы. Анализируется проблема педагогических способностей преподавателя высшей школы и его профессионально важных качеств в структуре педагогической деятельности. Определены особенности профессиональной компетентности преподавателей высшей школы.

Ключевые слова: педагогическая деятельность преподавателя высшей школы, педагогические способности и профессионально важные качества преподавателя высшей школы, профессиональная компетентность преподавателя высшей школы.

DOTSKEVICH T. I.

PSYCHOLOGICAL FEATURES EDUCATIONAL ACTIVITIES OF HIGH SCHOOL TEACHER

In the article the pedagogical and psychological approaches to high school teacher personality are set. The analysis of problem of teaching skills a high school teacher and his professionally important qualities in the structure of educational activities is shown. The features of the professional competence of teachers of high school were defined.

Keywords: educational activities high school teacher, teaching ability and professionally important qualities a high school teacher, professional competence of teacher of high school.

Стаття надійшла до редколегії 16. 09. 2013 року.

УДК 159,923:316,752

ДУБ В. Г.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

АНАЛІЗ ТРЕНІНГОВОЇ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

У статті обґрунтовано актуальність розробки системи завдань і вправ, спрямованих на розширення професійних цілей та вдосконалення ціннісно-смыслової сфери студентів. Проаналізовано зміст основних блоків тренінгової програми. Вказано, що результатом проведення тренінгу повинно стати розширення ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя, усвідомлення власної системи цінностей і співвідношення її з ціннісними орієнтаціями майбутньої професії вчителя.

Ключові слова: ціннісно-смыслова сфера, ціннісні орієнтації, майбутні педагоги, професійні цінності, життєві цінності, тренінг.

Одним з пріоритетних напрямів розвитку педагогічної науки та практики у сучасних трансформаційних умовах розвитку нашої держави є підготовка кваліфікованих педагогів. Фахова підготовка спеціалістів цієї галузі у вищих навчальних закладах має відповідати вимогам сучасних соціально-економічних змін. Важливою у цьому процесі є ціннісно-смыслова орієнтація майбутніх педагогів, оскільки ціннісні орієнтації й установки, разом зі знаннями, вміннями та навичками, виступають основними категоріями вищої освіти. Ці особистісні феномени є вирішальними у процесі здобуття вищої освіти та здобутті відповідної кваліфікації.

Професійна підготовка майбутніх педагогів – цілісний навчально-пізнавальний процес, важливою особливістю котрого є єдність фахових знань та вмінь і сформованих необхідних особистісних, професійних, ціннісно-смыслових харак-

теристик майбутніх працівників. При цьому зміст професіоналізму реалізується не тільки у пізнавальній сфері, а й у самій практиці реального життя і для цілей цього життя. Він свідчить про суб'єктивну міцність, упевненість і чітку спрямованість усіх актів життєдіяльності, оскільки професіоналізм є, з одного боку, результатом мотиваційно-смыслової регуляції діяльності людини, а з іншого – регулятивним засобом життєвої самореалізації особистості.

Розвиток особистості у процесі набуття професії пов'язаний з потребою у самореалізації та розгортанні особистісних потенціалів, осмисленні й утіленні у життя. Сенс життя реалізується особистістю у професійній діяльності. Саме тому І. Маноха, розкриваючи поняття „професійний потенціал“, говорить про „певну генералізовану властивість особистості, розкриваючи сутність „Я“ у здійсненні „життєвої справи“ –